

De volgende morgen zagen de dorpsbewoners met ontzetting dat op de brede weg de lijken lagen van twee-en-veertig gevangenen uit Auschwitz.'

Het was de zekerheid dat men, als men achterbleef, zou worden gedood, die de gevangenen, mannen en vrouwen, noopte het uiterste van zichzelf te vergen. Meestal werden diegenen die niet verder konden, ter plekke met een nekschot afgemaakt, soms werd hun de schedel verbrijzeld, soms werden gevangenen die overdag plaats hadden kunnen nemen in wagentjes van de SS, de volgende morgen opgeroepen zich te melden waarna zij allen onverhoeds werden afgemaakt, soms ook werden boeren door de SS gedwongen, uitgeputte gevangenen die naast de weg waren gaan liggen, met sleden op te halen – die gevangenen werden dan op een hoop gesmeten waar SS'ers enkele handgranaten op wierpen. Er waren gevangenen, niet zo weinigen, schijnt het, die in het nachtelijk duister konden vluchten of die, als men 's nachts in boerenschuren was gepropt, zich daar 's morgens, wanneer het sein tot vertrek werd gegeven, verstopten – velen van die vluchtelingen ontvingen hulp van de plattelandsbevolking. Die hulp kreeg men dan eerder van Polen dan van Duitsers – onze indruk is dat onder de vluchtelingen maar weinig Nederlandse gedeporteerden zijn geweest van wie immers vrijwel niemand Pools sprak. Wie niet kon vluchten, moest doorlopen, uur na uur, dag na dag.

'Het is weer gaan sneeuwen en nog wel heel hard' (wij citeren een gedeelte uit de herinneringen van de Amsterdamse kleermaker Coen Rood die uit het 'slechte' *Aussenkommando-Gleiwitz I* werd geëvacueerd en eerst naar Blechhammer moest lopen)

'en met de hoge sneeuw waar we doorheen baggeren, vormt dit een harde dobber waarmee we te worstelen hebben. De benen lopen vanzelf, de moeheid die niet meer in de voeten zit, maar omhoog gekropen is tot in de lendenen, werkt als een wiel dat spant, trekt en drukt, om je neer te krijgen. De plooiën en messen, waarmee mijn schoenen gevuld zijn, drukken steeds op dezelfde plekken in mijn voeten. Angstvallig zorg ik steeds mijn voeten op dezelfde plaats in de schoenen te houden, zodat er niet opnieuw gekorven wordt in het vlees dat in mijn gedachten in stukken en brokken in de houtklompen ligt. We houden er bij elkaar de moed in. Vooral Japie Emmerik en Vassie doen hun best, ze zingen zelfs af en toe. Ze zingen met moede stemmen. Ik voel ze zingen, ik voel het aan mijn mond. Mijn mondhoeken zijn zo flauw, zo moe, zo verlamd en die sneeuw befrist alles zo en toch trillen mijn lippen mee met het zingen van Japie en Vassie. Sommigen lopen weer te fantaseren over het eten, dat ze vroeger gewend waren te verorberen. Het donker helpt mee om de mensen intiemer met elkaar